

Citation:

S.A. Varga, Levensbericht S. Dresden, in:
Levensberichten en herdenkingen, 2004, Amsterdam, pp. 38-45

Sem Dresden

5 augustus 1914 – 6 mei 2002.

Herdenking door S.A. Varga

Het is voor mij een grote eer en een bijzonder voorrecht dat de Afdeling Letterkunde van de KNAW mij heeft gevraagd om de herdenkingsrede over Sem Dresden uit te spreken. Ik heb persoonlijke redenen om dankbaar te zijn voor deze uitnodiging en ik zou dan ook met persoonlijke herinneringen willen beginnen. Toen ik in 1948 als achttienjarige vluchteling in Nederland aankwam, was Sem Dresden de rijksgecommitteerde voor de moderne talen op het Christelijk Lyceum te Alphen aan den Rijn, waar ik eindexamen deed. Hij had de naam erg streng te zijn, door de leraren voorgestelde cijfers te verlagen, men was dus bang voor hem. In mijn geval ging dit heel anders. Nauwelijks begon mijn mondeling Nederlands, of hij nam het vragen over van de leraar en in de plaats van over Potgieter of Kloos, vroeg hij mij over Baudelaire en Rimbaud. En na afloop stelde hij voor – de leraar was zeer verbaasd, hij vertelde me dit later – om mijn eindcijfer te verhogen; men kon, vond hij, een paar kleine taalfouten aan een recent in Nederland aangekomen buitenlander niet kwalijk nemen. Sem Dresden heeft mij later ook het doctoraalexamen Frans aan de Stedelijke Universiteit Amsterdam afgenomen, toen mijn hoogleraar Tielrooy kort voordien overleed en nog een paar jaar later ben ik bij hem in Leiden gepromoveerd. Door zijn strengheid heb ik toen geleerd – dat was wellicht de belangrijkste les van mijn promotie – dat ik ‘op mijn woorden moest letten’: elke zin moest ik zo opschrijven dat ik me daarbij steeds afvroeg of hij er niets tegen in zou kunnen brengen. Deze les heb ik mij ingeprint, zij is mij ook later, bij andere publicaties, bijgebleven.

Maar er zijn ook minder persoonlijke, in feite zelfs heel objectieve, redenen om deze herdenkingsrede als een heel eervolle en bijzondere taak te beschouwen. Sem Dresden was een van de meest actieve en veelzijdige leden van onze Akademie en bovendien een belangrijke figuur in de Nederlandse samenleving; schrijvers, filosofen, ministers, leden van het Koninklijk Huis kenden hem goed en in een paar minuten kan men zeker geen recht doen we-dervaren aan een zo rijke en fascinerende persoonlijkheid.

Bewondering en afstand

Hij zegt zelf ergens in verband met de biografie, dat deze een subjectief portret zou moeten zijn, dat uit bewondering en afstand ontstaat. Het woord portret doet in dit verband merkwaardig aan, daar Dresden zelf opmerkt dat het portret reduceert, ‘het tijdsverloop in een leven’ doet verdwijnen. Elders haalt hij de door hem dikwijls bestudeerde Marcel Proust erbij: ‘De beelden die de auteur (= Proust) ons van één persoon verschaft, wijken onderling zo

sterk van elkaar af dat men nauwelijks kan aannemen dat deze structuren bij dezelfde persoon behoren.' Hier wordt over beelden gesproken, in het meervoud; ook ik zal proberen meerdere beelden te schetsen om tenslotte, zoals Dresden in zijn studie over Hugo de Groot opmerkt, uiteindelijk wellicht tot een 'eenheid in verscheidenheid' te geraken.

Deze beelden ontspringen – ik kom weer op Dresdens definitie terug – aan de twee gevoelens van bewondering en afstand: bewondering voor het ongevoelbaar veel wat hij in zijn leven op zeer verschillende gebieden heeft verricht, maar ook afstand omdat hij op die terreinen van universitair onderzoek die hem en mij dierbaar zijn, namelijk de Franse letterkunde en de algemene literatuurwetenschap, voor een deel andere voorkeuren had en anders werkte dan ik. Maar afstand is in dit geval een voordeel: juist daardoor zal het mij misschien lukken om scherper datgene te formuleren, wat hem – en wat zijn kunstopvatting – eigen waren.

Er zouden vele portretten van Sem Dresden te schetsen zijn en ongetwijfeld zijn in de laatste maanden – bij de toekenning van de P.C. Hooftprijs en ook bij andere gelegenheden – verschillende, enigszins van elkaar afwijkende portretten getekend. Ik zie zelf ook verschillende mogelijkheden, waarbij sommige verder, andere weer minder ver van mij afstaan. Zo zou er zeker een portret te maken zijn dat niet uit Amsterdam, maar uit Leiden zou zijn opgezet, niet vanaf de Singel in Amsterdam maar vanaf het Rapenburg in Leiden, een beeld dus dat zijn activiteiten evenals zijn wetenschappelijk werk beslist anders zou belichten, vanuit een andere universitaire traditie: tenslotte was Dresden al vanaf 1947 een Leidenaar.

Dresden de herdenker

Men zou ook – om even een geheel ander soort portret te noemen – bij wijze van een *mise-en-abyme* een herdenking kunnen wijden aan Dresden de herdenker. Tijdens zijn lidmaatschap van de Akademie heeft hij vijf herdenkingsredes uitgesproken, in 1957 over zijn Leidse college taalkundige Cornelis de Boer, in 1973 over het buitenlands lid Jean Pommier, in 1977 eveneens over een buitenlands lid, Marcel Bataillon, in 1985 over Wytze Hellinga en tenslotte in 1991 over C.F.P. Stutterheim. Het is heel interessant om te constateren dat deze herdenkingen heel sterk van elkaar verschillen; men vraagt zich bijna af of ze wel door dezelfde auteur zijn geschreven: literair in het geval van C. de Boer en van Bataillon, meer conventioneel in de andere gevallen – die van Hellinga bevat bijvoorbeeld niet de leuke anekdotes die hij later in interviews over hem verteld heeft-, en er staan in alle vijf een aantal behartenswaardige en voor Dresden karakteristieke opmerkingen. Hij spreekt bij C. de Boer over

stugheid en trouw, bij Pommier over bruuskheid, bij Bataillon over ironie en afstand, bij Hellinga over de door hem vaak bij anderen opgewekte irritatie – gevoelens en situaties die ook hij van dichtbij moet hebben gekend.

Sem Dresden werd in 1914 geboren te Amsterdam en studeerde aldaar en in Parijs Frans en wijsbegeerte. Tussen 1939 en 1943 was hij leraar in Den Haag en Amsterdam, in 1941 promoveerde hij op 27-jarige leeftijd met lof op een proefschrift getiteld 'L'Artiste et l'Absolu – Paul Valéry et Marcel Proust' aan de Universiteit van Amsterdam. Na twee jaar internering in een kamp wordt hij weer leraar en in 1947 wordt hij op 33-jarige leeftijd gewoon hoogleraar Franse letterkunde te Leiden; in 1975 ruilde hij deze leerstoel in voor die van algemene literatuurwetenschap die hij tot aan zijn emeritaat in 1981 vervulde. In 1955, dus 41 jaar oud, wordt hij lid van de Akademie.

Het leven en het werk

Van zijn talrijke andere functies wil ik hier slechts noemen dat hij eerst decaan van de Faculteit der Letteren (1956-59) en later rector (1962-63) was van de Leidse universiteit en van 1978 tot 1981 president van de KNAW. Hij was redactielid van de tijdschriften *Het Franse Boek* en *Forum der Letteren*, hij vertegenwoordigde Nederland bij de Union Académique Internationale. Hij was herhaaldelijk gasthoogleraar in de Verenigde Staten en in Israël, maar gaf ook in vele andere landen gastcolleges. Daarnaast bekleedde hij ook meer politieke functies. Zo was hij lid van de commissie Thomassen voor reorganisatie van het Ministerie voor Buitenlandse Zaken en van de commissie ter voorbereiding van een cultureel akkoord met Roemenië.

Wat zijn publicaties betreft, zou ik willen volstaan met te zeggen dat hij monografieën heeft gewijd aan Montaigne, Rabelais en Hugo de Groot, voorts boeken heeft geschreven over de biografie (*De structuur van de biografie*, 1956, herdruk *Over de biografie* 2002), de romankunst (*Wereld in woorden*, 1965, herdruk 1971), *Het humanistisch denken* (1967) en *Het symbolisme* (1980), en tenslotte heeft hij diverse essaybundels uitgegeven (*Bezonken avonturen*, 1949; *De literaire getuige*, 1959). Veel van zijn boeken zijn ook in andere talen vertaald, maar zelf schreef hij – met uitzondering van zijn proefschrift – bijna alles in het Nederlands: als essayist en denker wilde hij in de eerste plaats in het Nederlandse culturele leven aanwezig zijn en als kenner van de Franse literatuur zag hij voornamelijk als zijn taak om voor deze literatuur, voor de grote, laten we zeggen humanistische waarden van deze literatuur, aandacht te vragen in Nederland. Voor ons vandaag is het daarbij opvallend – maar voor zijn generatiegenoten was dit vermoedelijk heel gewoon – dat hij in zijn publicaties voornamelijk naar Franse en Duitse teksten

verwijst en het tegenwoordig alles overheersende Engels in zijn bibliografieën een zeer bescheiden plaats inneemt.

Werk en leven van Dresden overziend, vallen twee uitzonderlijke eigenschappen op, die weinig mensen bezitten. Hij stak zijn mening nooit onder stoelen of banken, vele waren beducht voor zijn harde kritiek, hij was gevreesd. Zo herinner ik me wat hij over twee eerbiedwaardige collega-akademieleden vertelde, opmerkingen die dezen hem zeker niet in dank zouden hebben afgenomen. Wat mij nu opvalt is, dat hij ondanks deze houding erin geslaagd is om voorzitter te worden van allerlei instellingen, commissies enzovoort, iets dus dat meestal alleen mensen lukt die voorzichtig manoeuvreren, geen duidelijke mening hebben, de hielentickers laten we maar zeggen, en dat was hij niet. Het blijft zijn geheim hoe hij deze twee, schijnbaar tegenstrijdige eigenschappen wist te combineren. De tweede uitzonderlijke eigenschap is dat collega's die zoveel voorzitterschappen cumuleren, zoveel vergaderen, enzovoort, meestal wetenschappelijk niet veel meer produceren, zij komen er eenvoudig niet meer aan toe. Hoogleraar-administrateur of hoogleraar-onderzoeker, maar niet beide tegelijk. Dresden is het hier opnieuw gelukt om iets bijzonders te presteren, namelijk veel te vergaderen en ook nog veel wetenschappelijk werk te produceren.

Oorlogservaring, literatuur en filosofie

Voordat ik een poging doe om heel in het kort de aard van zijn wetenschappelijk werk aan te geven, wil ik – en moet ik – enkele opmerkingen maken over een heel persoonlijk aspect van zijn werk, iets dat vooral in de laatste jaren extra aandacht kreeg. Door zijn persoonlijke achtergrond en zijn oorlogservaring neemt wat hij over de holocaust en de holocaustliteratuur schrijft, in Dresdens oeuvre een heel bijzonder plaats in: in 1959 een lang artikel *De literaire getuige* (afgedrukt in de gelijknamige bundel) en dan vooral *Vervolging, vernietiging, literatuur*, een boek dat in 1991 verscheen, meteen in verschillende talen vertaald werd en Dresden in een zeer brede kring bekend maakte. In tegenstelling tot wat in het juryrapport van de P.C. Hooftprijs staat, denk ik niet dat 'zijn essays gaandeweg dramatischer, persoonlijker en indringender' worden: in de tekst van 1959 staan namelijk huiveringwekkende passages die niet worden geëvenaard door de over het algemeen wat meer kalme betoogtrant van het latere boek. In beide geschriften gaat het om de vraag of de holocaustervaring in welke vorm dan ook mededeelbaar is en in het bijzonder of er in dit geval naast zakelijke documentatie ook nog fictionele middelen gebruikt mogen worden, kortom of er literatuur mag worden gemaakt over die elke beschrijving tartende ervaring die holocaust heet. Zijn

boek is naar mijn gevoel minder dramatisch. Het is geen literairhistorisch werk, hij bespreekt lang niet alle bekende romans – ik zou bijvoorbeeld nu nieuwsgierig zijn naar zijn mening over het werk van Imre Kertész – ; hij behandelt behoedzaam het theoretische probleem op zichzelf, auteurs citerend met dikwijls tegenovergestelde meningen. Daarbij staan naar mijn gevoel twee punten centraal: het begrip ‘getuige’ en het excessieve in de literatuur.

Getuigenissen zijn de voorwaarde voor het ontstaan van geschiedenis, ‘de getuige treedt door zijn schrijven handelend op’ (zegt Dresden), hij zorgt ervoor dat het door hem beleefde niet uit het collectieve geheugen verdwijnt. In het geval van de holocaust gaat het niet om een extreem geval binnen de historische, algemeen menselijke dialectiek van onthouden en vergeten, maar om iets onvergelijkbaars. Harald Weinrich noemt het doel van de nazi’s niet zozeer genocide maar ‘Memorizid’, het jodendom moest uit het geheugen gewist worden, dus uit de geschiedenis verdwijnen, en citeert Jacques le Goff: ‘le peuple juif est par excellence le peuple de la mémoire.’ De getuige, de joodse overlevende van de kampen, komt hier een heel bijzondere taak toe: hij schrijft geschiedenis en herstelt het geheugen, slaat een brug naar het verleden, uiteindelijk naar God.

Het tweede punt. Dresden zegt zelf dat hij indertijd door veel mensen – gemakshalve noem ik ze maar de politiek-correct denkende mensen – is aangevallen omdat hij in een voetnoot van zijn essay uit 1959 een verband waagde te leggen tussen holocaustliteratuur en – aan het andere uiteinde, wel te verstaan, van de menselijke mogelijkheden – hermetische poëzie. Wanneer Dresden stelt dat er ‘na Auschwitz’ nog wel degelijk literatuur kan en moet bestaan, dan doelt hij dus in wezen ook op het feit dat literatuur – of zij over oorlog en moord of, integendeel, over schoonheid en liefde gaat – altijd excessief is, de grenzen van onze ervaringswereld, ja zelfs van het voorstelbare, overstijgt. Het gaat bij hem niet zozeer over de transgressie op de manier van Sade of Bataille, maar om het absolute. ‘L’artiste construit l’absolu’, schrijft hij in zijn proefschrift.

Dresden, de filosoof en literatuurhistoricus, begint zijn werk in de jaren veertig, dat wil zeggen in een periode dat er, gelijktijdig en met elkaar verbonden, een nieuwe richting in de wijsbegeerte en een nieuwe romankunst opkomen. De existentiële filosofie is, schrijft Dresden in 1946, de eerste filosofische richting die categorieën van het menselijk zijn blootlegt die dicht bij de door de kunst meegedeelde ervaringen liggen: de mens is met de angst, met de dood, met het Niets geconfronteerd, zowel de nieuwe filosofie als de nieuwe literatuur houden ons deze basiservaringen voor. Deze wijsbegeerte is geen abstract metafysisch systeem, zij grijpt handelend in in ons bestaan, daar zij

mede ethisch formuleerbaar is. Aldus kan men een duidelijk verband postuleren tussen zijn strikt literaire studies en zijn werk over de holocaust: eenheid in verscheidenheid.

Het is opmerkelijk en waarschijnlijk mede door zijn wijsgerige achtergrond te verklaren dat Dresden zich ook in zijn latere werk – en zelfs in zijn studies over bepaalde genres zoals de roman – betrekkelijk weinig voor formele kwesties interesseert; over stijlfiguren en rijmschemata vinden we niet veel bij hem. Het gaat om de inhoud, niet om de vorm. Daarom boeit Montaigne hem ook duidelijk veel meer dan Ronsard of Malherbe, en de moderne poëzie meer dan de oudere, daar de gedichten van Baudelaire of Mallarmé ook filosofisch gezien interessante problemen opwerpen.

Anderen bestuderen de literatuur als bron voor, of in verband met, de psychologie of de psychoanalyse. Voor weer anderen is literatuur vooral een woordkunstwerk, dat het beste vanuit een linguïstische invalshoek benaderd kan worden. Voor Dresden is literatuur onlosmakelijk met wijsgerige vraagstellingen verbonden. Het denken en spreken over literatuur is een avontuur waarbij men, net als de door hem aangehaalde Montaigne stelt, zich telkens vergissen en zichzelf tegenspreken kan. Het gaat niet om zekerheden, zoals in sommige andere vakken, maar om onzekerheden, om vragen waar dikwijls geen antwoord op is. Op deze wijze, door deze manier van zich in het onzekere te storten, van steeds weer vragen te stellen, is het rijke en veelzijdige werk van Sem Dresden één groots avontuur geweest.

